

Széchenyi István Egyetem
Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

Vezető: Prof. Dr. Dusek Tamás

Bakó Tamás

**Második Jugoszláviától a mai Szerbiáig –
Gazdaságpolitikai, területi és közigazgatási összefüggések**

Doktori értekezés tézisei

Témavezetők:
Lőrinczné dr. Bencze Edit PhD, főiskolai tanár
Ráczi Szilárd PhD, tudományos munkatárs

Győr
2021. február

Bevezetés

Jugoszlávia második világháború utáni újjáalakulása egy olyan történelmi helyzetben valósult meg, amikor az ország fennmaradása nemcsak regionális, hanem európai, sőt még világpolitikai szinten is jelentőséggel bírt. Elhelyezkedése a kialakuló érdekszférák határán volt, amely számos tekintetben előnyökkel, de ugyanakkor számos hátránnyal is járt.

Második Jugoszlávia világpolitikai, belpolitikai, szociálpolitikai és gazdasági okok egyidejű hatására rákényszerült egy új gazdaságpolitikai modell kialakítására. A felülről, kényszerből mesterségesen kreált ún. jugoszláv utas gazdasági berendezkedéshez új ideológia is párosult, amelynek az eredménye az ún. munkás-önigazgatási rendszer. A disszertáció célja, hogy bemutassa azt, hogy ez a különutas gazdasági rendszer hogyan válhatott sikeressé, mi volt az oka a kezdeti sikereknek és mi volt az oka, hogy a hatvanas évek derekára a struktúra tulajdonképpen eljutott teljesítőképességének határára, amely előre vetítette a rendszer bukásának elkerülhetetlenségét. A gazdasági rendszer szociális és politikai okokból képtelen volt megújulni, a piactudásnak nagyobb szerepet biztosítani. Jugoszlávia, Kis-Jugoszlávia, majd Szerbia napjainkig részben még mindig ezzel a problémával küzd.

Jugoszlávia fennállását a gazdasági nehézségek mellett folyamatos kihívások elé állították az országon belüli óriási regionális különbségek, amely problémát, annak ellenére sem sikerült felszámolni, hogy az elmaradottabb területek komoly támogatásban részesültek a különböző fejlesztési alapokon keresztül. 1945–1990 között Jugoszlávia fejlettebb és hátrányos területei közötti különbségek egyes régiókban csökkentek, de pl. a legelmaradottabb és a legfejlettebb között az eltérés csak tovább mélyült.

Jugoszlávia beleesett abba a hibába, hogy nagy értékű, határidőhöz kötött kedvezményes hiteletet vett fel és maga a társadalom és a gazdaság „megszokta”, hogy a fogyasztás messze meghaladta az ország termelői kapacitásából adódó szintet. Ekkor jelentkezett a hatalmas válság, a frusztráltság, az elégedetlenség, a politikai problémák és minden nehézség (nemzetiségi, vallási), amelyre ilyen viszonyokban számítani lehetett.

Az öngazgatási rendszer hátrányának számított, hogy a munkavállalóknak lehetőségük nyílt saját béreik növelésére és mivel nem került beépítésre egy belső fék, amely ezt a folyamatot ellensúlyozhatta volna, ez a gazdasági struktúra hosszútávon nem működhetett jól. A rendszer fennmaradása addig volt lehetséges, amíg külföldről érkeztek a támogatások, majd a hitelek. A jugoszláv politikai vezetőknek nem volt érdekük a reformok végrehajtása, mert az a társadalomban a hatalom átcsoportosításához vezetett volna, ami azt jelentette volna, hogy a párt központi választmányának megszűnik a teljhatalma. A szerb politikai vezetés, sőt a lakosság nagy része nem támogatta a mélyreható változásokat, nem volt meg a kellő bátorság, tudás, akarat. Jugoszlávián belül a szerb társadalom nem akarta és ma is csak egy része fogadja el, hogy a fejlődés fő mozgatója többé nem lehet az állam.

Amikor Szerbiában bevezetésre került a szocialista rendszer, természetes talajra talált, mert a gyökerei azonosak a társadalom patriarchális (kollektivista) gyökereivel. Ez Szlovéniában és Horvátországban nem így volt. A szerbek Titot és Kommunista Pártját, továbbá az öngazgatási rendszert tárt karokkal fogadták. Létezett egy tévhit, hogy az öngazgatás, a szocializmus és a piac (kapitalista) együttélése fenntartható rendszert alkot. Tito kiváló ötlete volt az el nem kötelezett mozgalom, és sikerült neki hasznos szerepet vállalva beékelődni a bipoláris világba. Az öngazgatásnak katasztrofális gazdasági következményei lettek volna, ha az országnak akkor nincs ilyen kedvező politikai és piaci pozíciója.

Ezt követően egyenes út vezetett a nacionalizmusba és a háborúba, ami kiegészült azzal a tévhitel, amit Tito sulykolt a jugoszláv lakosság, ezáltal közvetve pedig a szerb emberek tudatába az ország és nemzet nagyságáról alkotott képzet-ről. A háború idején Szerbia ellen bevezetett szankciók nélkül az „alibi tranzíció” eredményei Szerbiában ugyanolyanok lettek volna, mint a korlátozásokkal, de Kis-Jugoszlávia, azaz Szerbia és Montenegró kevesebb gazdasági és emberi áldozattal megúszta volna a 90-es éveket.

A szerbiai rendszerváltozás folyamatát ugyan nem akadályozták meg a kilencvenes évek szankciói, de összetettebbé, egyedivé alakították ezt a folyamatot. Nem a háború gátolta a tranzíciót, hanem az inkább kiváló kifogást jelentett arra, hogy halasztást nyerjen, illetve időben kitolódjon. A szankciók idején alakult ki a csempészetre, korrupcióra, bűnözésre alapuló gazdasági rendszer, amelyhez párosult a tartalékok nélkül végzett pénzkibocsátás.

Milošević bukásával kapcsolatosan arról sem szabad megfeledkezni, hogy a változások követelése nem az ország jövőjére vonatkozó stratégiai megfontolásból eredt, hanem a válság következménye volt, amivel az ország küzdött. Az ún. DOS-program 2000-ben gyökeres változásokat generált, a gazdaság liberális piaci alapokra helyezését irányozta elő és többé-kevésbé meg is valósult 2006-ig.

2009-ben a gazdasági visszaesés, a világgazdasági válság Szerbiát komolyan érintette, amit egy hétéves recessziós időszak követett. Szerbia 2016-ra érte el a 2008-as GDP szintet, szerény, de folyamatos emelkedés azonban csak 2015. év végén kezdődött el. Szerbiában politikai értelemben az elmúlt egy évtizedben egy lassú visszarendeződés figyelhető meg.

Az említett változások az önkormányzatiságra és a szerb városok fejlődésére is komolyan hatottak. Az öngazgatási rendszer idején működő lokális irányítás, regionális politika Szerbia területén sokkal nagyobb önállósággal bírt, mint a 90-es évek miloševići Szerbiájában, amikor az önkormányzati rendszer alapjaiban megváltozott, a központi irányítás ezen a területen is mindent elsöpört. Természetesen nem szabad elfelejteni azt, hogy már Tito halála előtt, az 1974-es új jugoszláv alkotmány olyan furcsaságokat eredményezett a regionális politika viszonylatában, hogy minden tagköztársaság létrehozta a maga olajfinomítóját, a maga vasművét, amelyek teljesen feleslegesen óriási költségeket emésztettek fel a szükséges infrastrukturális és egyéb fejlesztések helyett. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a 80-as években a tagköztársaságok rotációs elv alapján cserélődtek a szövetségi elnökségi pozícióban (némileg hasonlított a mai EU-ban létező elnökségre), amikor a fejlesztési pénzek felhasználása során az adott tagköztársaságok elnökségébe delegált személyek születési helye, illetve lakhelye volt az egyik legmeghatározóbb döntést befolyásoló tényező, háttérbe szorítva a szükséges gazdasági igényeket és szükségleteket.

A 2000-es években némileg újra önálló jogkört kaptak az önkormányzatok, de a Szerbiát súlyosan érintő gazdasági válságból adódóan a fejlesztési projektek kiválasztása, pénzügyi kereteinek meghatározása fokozatosan a központi irányítás felügyelete alá került, majd 2012 óta a pénzügyi stabilitásra és konszolidációra hivatkozva a belgrádi kormányzati adminisztráció fennhatóságába tartozott, aminek az eredményeként a gazdasági racionalitással szemben újra a politikai érdekek kerültek fölénybe.

A szerb önkormányzatok szintjén kijelenthető, hogy a munkás-önigazgatási rendszer hibái a mai napig fennmaradtak: túl nagy létszám, eltűzött bérekkel. Ha az önkormányzati és városi szinten csak törvényes normák szerinti létszámcsökkenést hajtanának végre – ezer lakosra négy hivatalnok jutna – a foglalkoztatottak száma azonnal 10%-kal csökkenne. Az önkormányzatok a költségvetésüknek csaknem a 15%-át fordítják a közzállalatok veszteségeinek fedezésére.

Napjaink térformáló erőinek domináns a városi koncentrációja. Emiatt a városok regionális fejlődésben játszott szerepe egyre erősödik. A területi versenyképességet befolyásoló faktorok közül a nagyvárosok és hálózatuk a legstabilabb tényezők. Ezen elméleti háttér megalapozza a disszertáció egyik fő kutatási irányát, melynek fókuszában az öt legnagyobb szerbiai város önkormányzata, illetve ezen városok eltérő felépítési, igazgatási és működési különbségei állnak, részletesen kitérve a városok költségvetési helyzetére, sikereik, kudarcaik és fejlődésük különbségeinek okaira Második Jugoszlávián, Kis-Jugoszlávián, majd az önálló Szerbián belül.

A dolgozat célja, felépítése

A dolgozat célja, hogy bemutassa a jugoszláv gazdaságpolitikai modell (önigazgatási rendszer) működését, az ország regionális és fejlesztési politikájának alakulását, a kezdeti sikereket, majd a rendszer kifulladását követő reformelképzeléseket, a megtorpanás okait, amely rákényszerítette Szerbiát arra, hogy kialakítsa a jelenlegi önkormányzati és regionális politikai rendszert.

Disszertációmban arra a kérdésre is keresem a választ, hogy hazánk déli szomszédja, amely a rendszerváltást megelőzően egy nyitottabb, rugalmasabb gazdasággal, egy sokkal fejlettebb bankrendszerrel rendelkezett, mint a többi szocialista berendezkedésű ország, ráadásul a nemzetközi árukereskedelem, technológiai és műszaki fejlesztések közvetítésének meghatározó szereplője volt, miért vált a rendszerváltás elutasítása miatt a régió legnagyobb vesztesévé. A disszertáció ezt az utat négy fejezetben járja körbe. Az *első fejezet* Jugoszlávia újbóli megalakulásáról, annak körülményeiről szól, az ország gazdaságpolitikai irányvonalát mutatja be, illetve az 1970-es évektől az ország felbomlásának folyamatát tárgyalja, kiegészítve az ország regionális politikájának ismertetésével, a területfejlesztés belpolitikai okokból történő pazarlásaival. A *második fejezet* a háború és a teljes gazdasági embargó hatásainak következményeit, a gazdasági reformok

bukását, majd a Miloševićet követő rendszerváltástól Szerbia helyzetének alakulását foglalja össze. A legerjedelmesebb *harmadik fejezet* mindennek a területi háttérére fókuszál, a jugoszláv önkormányzatiságot, az ország regionális politikáját veszi górcső alá, majd az átalakulás kényszeréből kialakuló jelenlegi állapot ismertetése következik. Végül Szerbia öt nagyvárosának részletes önkormányzati, városi, városfejlesztési, területfejlesztési, költségvetési és közművállalatainak fennmaradását és átalakulását mutatom be, mindezt kiegészítve a regionális politika jelenlegi helyzetével. A *negyedik fejezetben* foglalom össze az eredményeket, következtetéseket és a további kutatási irányokat.

A disszertáció tartalma, illetve a fejezetek sorrendje azt a célt szolgálja, hogy nemcsak történelmi, hanem ok-okozati indokok kifejtésével írják le a legfontosabb történéseket, változásokat, amelyek megpróbálják a néha magyar szemmel nehezen érthető folyamatokat elmagyarázni. A számos dologban „idegen” társadalmi rendszer és döntési folyamatok sok területen vezettek megmagyarázhatatlan lépésekhez, amelyek megfelelő indokot adnak számos társadalmi, gazdaságpolitikai, regionális, fejlesztési és urbanizációs kérdésre.

A háború, a Kis-Jugoszláviát sújtó embargók teljesen megváltoztatták Szerbia gazdasági és regionális térképét, amihez egy óriási belső migráció is párosult. Egyes városok és régiók lecsúsztak, ugyanakkor például Újvidék országon belüli szerepe megváltozott, felértékelődött és az említett körülmények ellenére képes volt fejlődni szinte minden területen. A háborút követő külföldi befektetések, infrastrukturális változások teljes mértékben átírták az országon belüli erőviszonyokat, amelyhez az önkormányzatok politikája, Belgráddal fenntartott kapcsolatai, érdekérvényesítő képessége is komolyan befolyásolt.

A nagyobb városok térszerkezete, korábbi településfejlesztési és agglomerációs politikája átalakult, az urbanizációt érintő kihívások átalakították a városok korábbi egységes jellegét, ennek ellenére a városok jugoszláv, majd szerb hasonlóságai folyamatosan visszaköszönnék. A városba költözés, illetve a főváros és a nagyobb városok fontosságának szerepe tovább nőtt, amihez a szükséges infrastruktúrális fejlesztések csak részben valósultak meg. Ennek számos oka van, finansziális, politikai, és ehhez sok esetben az állami és/vagy az önkormányzati kompetencia hiánya is párosult. Az elemzés végén kísérletet teszek az öt teljesen különböző legnagyobb szerb város fejlődési sajátosságainak bemutatására és összegzem következtetéseimet. Ez a folyamat a magyarországitól nagyon sokban

eltér, ezért fontosnak tartom a történelmi áttekintés mellett, olyan adatok és példák beépítését is ebbe a munkába, amelyeket még regionális összehasonlításban is „csak” egyedi fejlődésként lehetne meghatározni (pl. fejlesztéspolitika). Szerbiában a regionális és fejlesztéspolitika továbbra is inkább a régi öngazgatási rendszer jegyeit hordozza magában annak ellenére, hogy számos európai típusú fejlesztési törekvés is meghatározóvá vált a szerb urbanisztikában. Meglátásom szerint a városok működésében a legnagyobb változást a külföldi befektetőknek való megfelelés eredményezte, azaz a multinacionális vállalatok elvárásai váltak a legmeghatározóbbakká, amelyet a központi adminisztráció lépései is nagyon támogatnak.

A kutatás kérdései, hipotézisei

A kutatás alapvető célja, hogy választ találjon arra, hogy a második világháborút követően, miért alakult ki Jugoszláviában egy új gazdaságpolitikai irányvonal, miben volt más, miben volt egyedi és minden országtól eltérő gazdasági berendezkedése és hogyan vált a legkapitalistább szocialista és a legszocialistább kapitalista országgá.

Miért mondhatjuk, hogy Jugoszlávia önkormányzati rendszere is teljesen egyedi volt, annak ellenére, hogy alapvetően szocialista társadalmi elvárásoknak próbált megfelelni? Az iparosítás és infrastruktúra fejlesztés mennyire determinálta a fejlődés irányvonalait, miért volt meghatározó déli szomszédunknál az, hogy mind a keleti, mind a nyugati tömbön kívül maradt? A települések fejlődésére ez milyen szinten hatott, mennyire szólhattak bele az önkormányzat irányításába a helyi települések testületei, és mennyire hatott a központilag meghatározott regionális fejlesztés az önkormányzatok fejlődésére? Hogyan alakulhatott ki Európában egy teljesen új gazdaságpolitikai irányítás? Miért tűnt úgy, hogy ez a teljesen egyedi gazdasági modell életképes, majd amikor a válság jelei jelentkeztek milyen kényszerű megoldásokkal próbálkozott az akkori politikai vezetés? Az önkormányzati, a regionális és fejlesztéspolitika miben volt más, milyen csak Jugoszláviára, majd Szerbiára jellemző vonásai voltak és maradtak fenn a mai napig? Mivel magyarázható, hogy a berlini fal leomlásának a legnagyobb vesztese éppen Jugoszlávia, közvetve pedig Szerbia. A miloševići rezsim bukása után milyen típusú átalakítások, illetve privatizációs folyamat valósult meg? Az önkormányzati rendszer, a regionális és fejlesztési politika miben változott, miben maradt ugyanolyan, mint 1990 előtt Szerbiában, főleg a nagyvárosok tekintetében?

A fenti kérdések részletes feltárását az eddig megjelent, illetve megjelenés alatt álló publikációim következtetéseire, megválaszolt kérdéseire építem. Az ok, illetve a motiváció, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozzak adódik az érdeklődési körömből, a téma érdekességéből, regionális politikai, gazdaságpolitikai, külgazdasági és külpolitikai összefüggéseinek aktualitásából. A téma nagysága miatt a legfőbb kérdésekre fókuszálva hat hipotézist fogalmaztam meg.

(H1) Az öngazgatás, a szocializmus és a (kapitalista) piac együttélése nem alkothat fenntartható rendszert. A bipoláris világban Jugoszláviának csak speciális geopolitikai helyzete miatt és az ebből eredő kedvezményes piaci pozíciójának köszönhetően sikerült fenntartania a munkás-öngazgatási rendszerét.

(H2) Szerbiában a szocialista rendszer természetes talajra talált, mert a gyökerei azonosak a társadalom patriarchális (kollektivistá) gyökereivel, így a berlini fal felbomlását követően nemcsak Milošević, hanem az egész szerb társadalom elutasította a rendszerváltást, amelynek egyenes következménye lett Jugoszlávia felbomlása.

(H3) A Jugoszlávián belüli területi fejlettségi különbségek strukturális megváltoztatására, tartós és rendszerszerű csökkentésére, áthidalására a regionális politika alkalmatlan volt, annak ellenére, hogy az állam komoly pénzügyi támogatást biztosított a kevésbé fejlett régiók számára.

(H4) Megállapítható, hogy a miloševići éra alatt kialakult központosított szocialistának hívott önkormányzati rendszer Szerbiában alapjaiban továbbra is fennmaradt, a változás inkább csak a központi kormányzattal fennálló viszonyban érzékelhető.

(H5) A nyugat-balkáni államban a gazdasági fejlődés szempontjából a központi hatalomtól való függőség még meghatározóbbá vált, ami a helyi kezdeményezéseket is sújtja.

(H6) A szerb nagyvárosok a változó államszerkezet keretei között, de jelentős részben saját (gazdasági, társadalmi, településközi) bázisukon fejlődtek. E tekintetben Belgrád külön utat járt be, mint szövetségi főváros, majd főváros.

Módszertan

A téma összetettsége miatt több tudományterület (gazdaságtudomány, regionális tudomány, történelemtudomány) és módszertan együttes felhasználásával elemeztem a kérdéskört, összesítettem a tárgyalt időszak változásainak legfőbb okait, s mindezt tettem az időrendbeli sorrend betartása mellett, vagyis a történeti kronológiai módszer meghatározó szerepet játszott munkám során. A téma megállapításait alátámasztó és összegző, a folyamatokat leíró, értékelő és elemző munkák felhasználásával, a kérdéskörrel foglalkozó szakemberekkel történt beszélgetések során megfogalmazott kérdések és válaszok alapján állítottam össze hipotéziseimet. Az empirikus vizsgálatok időbeli, térbeli mutatói a regionális gazdaság területén tárják fel a korábban nem, vagy csak részben vizsgált sajátos – leginkább csak Szerbiára jellemző – jelenségeket. A városok elemzése során a komparatív módszert hívtam segítségül.

A disszertáció nemcsak a nemzetközi és a magyar szakirodalmat, hanem a jugoszláv, szerb, horvát, szlovén forrásokat is felhasználja, továbbá a nemzetközi szervezetek kiadványait, statisztikai hivatalok, minisztériumok és gazdasági hetilapok írásait, elemzéseit és következtetéseit.

A szerbiai városok fejlődési folyamatának leírásánál az önkormányzatok honlapján található statisztikák, önkormányzati költségvetésről szóló kimutatások, a külföldi befektetésekre vonatkozó adatok, illetve az önkormányzat tulajdonában álló közmű vállalatok honlapjain található adatokat használtam és ezek elemzése során fogalmaztam meg következtetéseim. Az elérhető adatok színvonala és részletessége jelentős eltéréseket mutat, de a legnagyobb különbségek a városfejlesztési és egyéb urbanizációt érintő kérdésekben mutatkoztak.

A különböző források dimenziói, azaz nemzetközi, hazai tudományos és kormányzati, valamint a helyi források sok helyen egymásnak ellentmondanak, ezért az adatok és eredmények ellenőrzésére kényszerültem. A hivatalos kormányzati és önkormányzati kommunikációs csatornák esetenként nem a valóságot tükröző megállapításainak kritikai szemlélete, összehasonlító, komparatív elemzése lett a meghatározó a disszertációban.

Az említett okok miatt szükséges volt, mind a gazdaságpolitikát, mind pedig a városokat, önkormányzatokat érintő törvényi háttér és kormányzati intézkedések

változásait aktualizálni, és kiegészíteni korábbi megállapításaimat, az összefüggéseket és ezek hatásait átgondolni.

Szerbia statisztikai adatainak pontatlansága, sőt néha ellentmondásai még mindig tetten érhetőek, ezért a dolgozat következtetéseinek összeállítása sokkal nehezebb volt, mintha egy (főleg nyugat-európai) EU-tagállamot érintő összefoglalást és tényeket összehasonlító és elemző anyagot készítettem volna.

A ténymegállapítások során óriási helyzetelőnyt jelentett számomra, hogy végig terepen, azaz Szerbiában tartózkodtam így számos kérdésre a válasz megfogalmazásában az érintettek felkeresése és magánbeszélgetések is nagyban segítettek.

A műhelyvitán elhangzott javaslatok alapján a többször változó államformára és államberendezkedésre tekintettel a magyarországitól eltérő fogalmak értelmezése végett a bevezetőben összesítem a nevezéktant. A disszertáció fejlesztésében fontos szerepe volt a KRTK Határkutató Csoportnak, amely az akadémiai gondolkodás- és kifejezőmód fokozatos elsajátításában segített.

Összefoglalás, eredmények

A disszertáció célja az volt, hogy Szerbia önkormányzati rendszerének, jelenlegi regionális fejlesztéspolitikájának, illetve az öt legnagyobb szerb város eltérő fejlődésének okait feltárjam, ami magyarázatot tud adni arra, hogy miért alakultak ki egy országon belül ilyen óriási fejlettségbeli különbségek. A természeti és földrajzi adottságokon kívül a városok és az önkormányzatok sikerének egyik kulcsa éppen az, hogy mennyire sikerült elrugaszkodniuk a régi jugoszláv hagyományoktól, hogyan tudták a magánszférát és külföldi befektetőket meggyőzni arról, hogy az adott településen vállalkozzanak és honosítsanak meg egy új gazdasági szemléletet, ami közép- és hosszútávon is fenntartható sikert biztosíthat.

A dolgozat teljes képet ad a második világháborútól napjainkig, azaz egy egységes keretben mutatja be az államberendezkedés alakulását Jugoszláviától Szerbiáig, a legfőbb történések folyamatát és válaszokat fogalmaz meg, hogy még mindig miért a „Belgrádból” érkező utasítások a legmeghatározóbbak a regionális és fejlesztéspolitikában, illetve a gazdaságpolitika alakulásban még lokális szinten is.

A kutatás eredményei megítélésem szerint nemcsak olyan magyar regionális kutatással foglalkozó szakembereknek tudnak újdonságokkal és aktuális információkkal szolgálni, akik a Vajdaság, vagy Szerbia iránt érdeklődnek, hanem akár magyar vállalkozóknak és/vagy potenciális befektetőknek, akiknek üzleti elképzelésük van déli szomszédunk irányában. Az infrastruktúrafejlesztéseken, az önkormányzati beszerzéseken túl a regionális együttműködések és lehetőségek körvonalainak bemutatása is célja volt a dolgozatnak (városi kormányzás, gazdaságpolitikai irányvonalak és trendek). A munka témája és területe új, mert sem szerb, sem pedig magyar kutatók ezzel a területtel komplexen nem, csupán részkérdéseivel foglalkoztak. A disszertációhoz óriási előnyt biztosított az, hogy az elmúlt közel három évtizedben személyesen éltem át a változásokat, így ugyan szubjektív, de valamilyen szinten, mint külső szemlélő összefoglaló képet tudtam készíteni az említett témákról és okairól. Fontosnak tartom kiemelni azt, hogy az anyag felhasználható több területen is, mint például a magyar külügyi igazgatás, külgazdasági stratégia, nemzetközi kapcsolatok, politika tudomány, illetve a délkelet-európai változások megértésének kérdése.

A vizsgálat újszerűsége abban áll, hogy nemcsak gazdaságpolitikai és regionális politikai, hanem makrogazdasági és fejlesztéspolitikai aspektusból is összehasonlítja 1990-ig Jugoszlávia régióit, majd pedig ugyanezen szempontok alapján az öt legnagyobb szerb város önkormányzatát, és azok jelenlegi működését. A doktori kutatás korlátai közé tartozik, hogy nincs elegendő irodalom, a szerb regionális tudomány messze elmarad a magyartól, nagyon kevés a szerbiai kutatás a városfejlesztésről és a regionális fejlesztésről. Ez az egyik oka annak, hogy az általam felhasznált irodalomban nagy hányaddal szerepelnek az internetről elérhető információk, amelyeket saját magamnak kellett összegezni, elemezni és a megfelelő következtetéseket levonni.

A hipotézisek értékelése

(H1) Az öngazgatás, a szocializmus és a (kapitalista) piac együttélése nem alkot hat fenntartható rendszert. A bipoláris világban Jugoszláviának csak speciális geopolitikai helyzete miatt és az ebből eredő kedvezményes piaci pozíciójának köszönhetően sikerült fenntartania a munkás-öngazgatási rendszerét.

A hipotézis: Igazolt.

(T1) Az ipari termelés gyors növekedése 1947–1953 között Jugoszláviában a „nyugati gazdasági kivételezésnek köszönhető”, hiszen amerikai nyersanyag segítséggel (az USA elnöke diszkréciós joga alapján, összesen 480 külön törvény segítségével biztosított támogatást) vált lehetővé, hogy a gyárak három műszakban termeljenek. Ennek köszönhetően Jugoszláviába 1947-től 1953-ig kilenc milliárd dollár folyt be – akkori érték szerint. Sztálin halálát követően, amikor a világpolitikában változás következett be, és a Jugoszláviába érkező amerikai segélyek hirtelen elmaradtak az 1950-es évek közepén visszaesett a gazdasági növekedés. A rendszer fenntarthatatlanságát jól kifejezi az állandó áremeléssel pótolta drága termelés; a kapacitások gyenge kihasználása következtében folyamatosan csökkenő alacsony hatékonyság. A gazdasági növekedés csak akkor indult újra, amikor Jugoszlávia hadi jóvátétel címén 100 millió dollárt kapott a Német Szövetségi Köztársaságtól a második világháborús kényszermunka visszafizetésére, valamint a Szovjetunióból 30 millió dollár segély (aranyban) érkezett. Ez rögtön látható volt a növekedési mutatón (13,3 százalék) és az ipari termelésen, amely 1959-ben 2,5-szer nagyobb lett, mint az 1952-ben elért termelés. A 60-as évek elejére a gazdaság újra lassulni kezdett, amit csak folyamatos külföldi hitelek felvétele tudott kompenzálni, egészen 1980-ig Tito haláláig, amikor annak értéke már elérte a 20 milliárd amerikai dollárt.

Az öngazgatási rendszernek sajátos eltorzulásai is: az ún. Ward-féle jelenség, ami abból állt, hogy az öngazgatásban a vállalat az áremelkedésre nem a termelés csökkentésével, hanem növelésével reagált; a Furubotn–Pejovitch-féle jelenség, aminél az öngazgatási vállalatnak nem érdeke, hogy felhalmozza a tőkét, hanem csak hogy folyton hiteleket vegyen fel, a törlesztést pedig azokra hagyja, akik majd utána jönnek. Mindezek súlyos működési hibákat, a rendszer fenntarthatatlanságát bizonyították.

(H2) Szerbiában a szocialista rendszer természetes talajra talált, mert a gyökerei azonosak a társadalom patriarchális (kollektivistá) gyökereivel, így a berlini fal felbomlását követően nemcsak Milošević, hanem az egész szerb társadalom elutasította a rendszerváltást, amelynek egyenes következménye lett Jugoszlávia felbomlása.

A hipotézis: Igazolt.

(T2) Jugoszláviában a politikai átmenet, a népi demokratikus fordulat már 1945 őszén, illetve a felszabadítás pillanatában megtörtént. Míg a többi kelet-közép-európai országban a teljes államosítás csak 1948-at követően következett be, addig Jugoszláviában 1946 végére szinte a teljes ipar állami kézbe került, a mai Szerbia területén azonban mindez már a partizán hadsereg megjelenésének a pillanatában megtörtént. Az etnikai különbségek problémájának megoldását, a lehetséges konfliktusok elkerülésének garanciáját a szerbek számára a hatalom központosításában való hit adta, még hozzá Tito személyében. A szerb társadalom nagy része a demokratikus intézmények felépítése helyett egy erősen centralizált, szabályozott államban hitt. A rendfenntartó erő tagjai (hadsereg, rendőrség) legnagyobb számban szerbek voltak, akik a berlini fal leomlását követően egy olyan politikus mellett álltak ki, aki a fennálló rendszer védelmezőjeként tekintett magára, aki nem volt más, mint Milošević. 1990-ben a szabad parlamenti választások a volt jugoszláv tagköztársaságokban nagyjából egy időben kerültek sorra. Míg Szlovéniában hatpárti koalíció alakított kormányt (DEMOS) és Horvátországban egy jobboldali gyűjtőpárt a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) nyerte a választásokat, addig Szerbiában a Milošević vezette kommunista utódpárt győzött a választásokon (SPS).

(H3) A Jugoszlávián belüli területi fejlettségi különbségek strukturális megváltoztatására, tartós és rendszerszerű csökkentésére, áthidalására a regionális politika alkalmatlan volt, annak ellenére, hogy az állam komoly pénzügyi támogatást biztosított a kevésbé fejlett régiók számára.

A hipotézis: Igazolt.

(T3) A köztársaságok lemaradó területei és a Koszovói Autonóm Tartomány nagyobb ütemű gazdasági fejlesztésére létrehozott költségvetési Alap 1966–1987 között a fejletlen térségeknek 405,8 milliárd dinárt biztosított (az utolsó három évben, 1988–1990 között 6266,4 milliárd dinárt). Az Alapban rendelkezésre álló

eszközök elosztása 1987-től: Bosznia-Hercegovina 114,7 milliárd dinár (28,4%); Montenegró 39,5 milliárd dinár (9,6%); Macedónia 82,4 milliárd (20,4%); Koszovó 168,3 milliárd (41,5%). A lemaradó köztársaságoknak és Koszovónak jutott anyagiak, az egyéb segélyek és kedvezmények (a Világbanktól származó segélyek és támogatások nagyobb része is ide érkezett) következtében némely területen és régióban komoly fejlődés történt, de Koszovó Autonóm Tartományban az általános társadalmi fejlettségi szint nem változott. A fejlődés részben enyhítette a különbségeket, különösen a legfejlettebb területekkel összehasonlítva, de az eltérések továbbra is nagyok maradtak.

A Fejlesztési Alap részben arra is szolgált a köztársaságok politikai oligarchái számára, hogy a pénzt tetszés szerint, határozott piaci kritériumok nélkül osszák szét. Klasszikus példája volt ennek a gyakorlatnak a bosznia-hercegovinai Velika Kladušan működő Agrokomerc mezőgazdasági feldolgozó üzeme, és a cazini térségre fordított több százmillió dollár. A legnagyobb probléma, hogy az alapnál a rendelkezésére álló tőkét sokszor terv nélkül költötték, a köztársasági és a tartományi vezetés ipari létesítményeket építtetett a „saját maga” udvarában, anélkül, hogy foglalkozott volna a költségek megtérülésével, vagy azzal, hogy hasonló létesítmények már léteztek a többi köztársaságban. Ez támasztja alá, hogy minden köztársaságnak volt saját vasműve. Az új gyárak építéséről a politikai döntéseket általában „szépített” megvalósíthatósági tanulmányok alapján hozták meg, és ezért került sor a téves befektetésekre. Olyan létesítmények keletkeztek, amelyeknek létrehozására tíz meg tíz, sőt több százmillió dollárt költöttek, de soha nem kerültek átadásra vagy nem lettek jövedelmezőek (ilyen volt például a Medijapan lemezgyár Kraljevóban, a Feni üzem Kavadarain, az Obrovaci „Jadral” stb.).

(H4) Megállapítható, hogy egy miloševići éra alatt kialakult, központosított szocialistának hívott önkormányzati rendszer Szerbiában alapjaiban továbbra is fennmaradt, a különbség inkább csak a központi kormányzattal fennálló viszonyban érzékelhető.

A hipotézis: Igazolt.

(T4) Az Államigazgatási és Önkormányzati Minisztérium még 2015 közepén megállapította egy elemzésében, hogy a szerb önkormányzatok szintjén még érvényben van a kommunizmus (önigazgatási rendszer): túl nagy létszám, eltúlzott bérekkel. Az önkormányzatoknál a bérek éveken át a törvényesnél sokkal gyorsabb ütemben nőttek, ezért a produktív beruházási fogyasztás szinte „kiszorult”,

és önkormányzati szinten romlott a kiadások gazdasági szerkezeti megoszlása. 2009–2015 között az önkormányzatoknál a bérekre fordított eszköz/kiadások közel 25%-kal emelkedtek. Ez a növekedési arány majdnem a négyszerese az akkori kormányzat által megengedett 6,5%-os gyarapodásnak, illetve annak a növekedésnek, amire akkor került volna sor, ha a béremelésnél betartották volna az előírt indexálást, vagy ha 2014- ben megtörténik a törvény szerinti bércsökkenés. Az önkormányzatok a költségvetésüknek csaknem a 15%-át (kb. 30 milliárd dinárt) fordítják a közvállalatok veszteségeinek fedezésére. Szerbiában megközelítőleg a GDP 0,8%-nak megfelelő szubvenciót adnak a helyi önkormányzatok, ami háromszor annyi, mint amennyit a Szerbiával összehasonlítható közép- európai országok fordítanak ilyen célra (0,3%). Európában szinte kizárólag a közlekedést szubvencionálják, míg a szerbiai önkormányzatok vízműveknek, csatornahálózat fenntartóknak, köztisztasági, sőt távfűtő vállalatoknak is biztosítják a pénzügyi támogatást.

(H5) A nyugat-balkáni államban a gazdasági fejlődés szempontjából a központi hatalomtól való függőség még meghatározóbbá vált, ami a helyi kezdeményezéseket is sújtja.

A hipotézis: Részben igazolt.

(T5) Szerbiában nagyon meghatározóak/erősek a korlátozó tényezők, amelyek helyi szinten megnehezítik a gazdasági tevékenység koordinálását, irányítását. A városok és önkormányzatok törekvése, hogy önállóan dönthessenek és érvényesíthessék a gazdaságpolitikát, eltérésekhez vezethet a helyi, illetve a nemzeti fejlesztési célokban, és a gazdaságpolitikai célok depolitizációját eredményezheti. Szerbiában a központi hatalomtól való nagymértékű függőség miatt nagyon ritka a helyi kezdeményezés. Amikor az állam különböző szintjein sok-sok szervezet működik, nehéz megállapítani, hogy melyik miért felelős. A felelősség átruházása vagy elutasítása régóta jellemző a szerbiai általános nemzeti és helyi kormányzati tevékenységre. Szerbiában szinte minden szintre vonatkozóan csökken a hatalomba vetett bizalom. A közintézményekbe vetett bizalom hiánya a fő oka annak, hogy általánosan, a további fejlődés esélye minden szinten korlátozott. További problémát jelent, hogy a jogérvényesítés és a tulajdonjogi biztonság is alacsony szinten van.

(H6) A szerb nagyvárosok a változó államszerkezet keretei között, de jelentős részben saját (gazdasági, társadalmi, településközi) bázisukon fejlődtek. E tekintetben Belgrád külön utat járt be, mint szövetségi főváros, majd főváros.

A hipotézis: Igazolt.

(T6) A XX. század utolsó évtizedében a megvizsgált öt legnagyobb szerbiai város gazdasági, szociális fejlődése teljesen különböző utat járt be. A gazdaság teljesítménye minden városban komoly mértékben visszaesett, a legkisebb csökkenés Belgrádban, illetve a gazdasági embargó ellenére jól teljesítő mezőgazdasági termékek feldolgozásának központját adó Újvidéken következett be. A demokratikus átalakulás óta eltelt közel két évtizedben az említett folyamatok az öt legnagyobb szerbiai városban némileg módosultak. A fejlődés minden városban megfigyelhető, persze nem egyforma területen és nem egyforma mértékben. A legjelentősebb gazdasági növekedés 2001-et követően Belgrádban és Újvidéken tapasztalható. Belgrád egy „importelosztó” centrummá változott. A főváros és a hozzá közel eső régió szerepe Szerbián belül tovább erősödött (a GDP több mint 40%-át koncentrálva), ami adódik a multinacionális vállalatok Belgrád központságából, illetve a gyors GDP növekedést biztosító ingatlanfejlesztések magas arányából.

További kutatási irányok

Sok olyan területet van, amely szorosan összefügg a témával és olyan társadalmi, szociológiai és politikai kérdéseket érint, amelyek az egész régió jövőjének legfontosabb témái, mint például: munkanélküliség, fiatalok elvándorlása, migráció, a régió európai integrációjának jövője, oktatás, K+F helyzete és várható alakulása.

Érdeemes lenne megvizsgálni azt, hogy a ma Nyugat-Balkánnak hívott régió a világpolitikában, európai politikában milyen szerepet játszik, és milyen szerep fog rá várni a közeljövőben. Hasonlóan fontos terület Szerbia külpolitikai irányvonalának sokszínűségét is megvizsgálni, ami számtalan területen próbál a régió titói örökségbe kapaszkodni és karakterében hasonló irányvonalakat megvalósítani (Szerbia katonai semlegessége, hintapolitika Moszkva és Washington között stb.).

Nemzetközi összehasonlítást készíteni (jugoszláv tagköztársaságok, utódállamok, fővárosok, nagyvárosok) regionális tudományi eszköztárral. Egy nagyobb hangvételű monografikus munka nemcsak Szerbiát, hanem Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, vagy akár Szlovéniát is magában foglalhatná, így egy átfogó képet kaphatnánk arról, hogy hol tart Szerbia a régióban, mennyiben maradt le, vagy került előnybe a volt közös állam más köztársaságaival szemben.

Komoly lehetőség a történeti kutatások mélyítése – adalékok a jugoszláv gazdaságtörténethez, a hadsereg (JNA és vezetése) szerepe, mint összetartó erő (gazdasági, ideológiai, politikai) és később (pl. Tudjman) mint dezintegráló tényező. Tito és az állampárt konkrét döntési szerepe, Tito hagyatéka, Szerbia helyzete – az egyetlen tagköztársaság, amiben tartományon voltak – tudatos gyengítése volt ez Szerbiának, ebből eredt a későbbi rezsim kijelölt útja, nacionalizmusa.

Kézikönyv formájában a gazdaságpolitikai tanulságok bemutatása a kutatási eredmények gyakorlati hasznosíthatóságára is alkalmassá válhat.

Publikációk az értekezés témakörében

- Bakó, Tamás – Rác, Szilárd (2020): Key Guidelines for the Development and Functioning of Cities and Municipalities in Serbia. In: Gál, Zoltán et al. (eds.): *Flows of Resources in the Regional Economy in the Age of Digitalisation*, Pécs, Magyar Regionális Tudományi Társaság, 193–203. o.
- Bakó Tamás – Rác Szilárd (2020): Szerbiai városok és önkormányzatok fejlődésének alakulása. In: Péti Márton et al. (szerk.): *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 31–37. o.
- Bakó Tamás (2019): Szerbiai városok és önkormányzatok fejlődésének alakulása. In: Szász Jenő – Péti Márton – Schwarcz Gyöngyi (szerk.): *I. Interdiszciplináris Konferencia a Kárpát-medencei Magyarság Társadalmi és Gazdasági Helyzetéről*. Absztraktkötet. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest. 21–22. o.
- Bakó Tamás (2019): A szerb gazdaságpolitika kettőssége – pénzügyi stabilitás, de nem elég gyors növekedés. In: Gál Zoltán – Ricz, András (szerk.): *A környezet és a határok kutatója: Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 359–370. o.
- Bakó Tamás (2019): A jugoszláv gazdaság jellemzői a széthullás időszakában 1991–2000. In: Gulyás László (szerk.) *A Délvidék története: Titótól Milosevicig 1944–2000*. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. 104–114. o.
- Bakó Tamás (2019): Jugoszlávia gazdasági életének jellemzői 1980–1991. In: Gulyás László (szerk.): *A Délvidék története: Titótól Milosevicig 1944–2000*. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. 57–68. o.
- Bakó Tamás (2019): Vajdaság gazdasági helyzetének alakulása az 1980-as években. *Geopolitikai Szemle*, 2. 25–36. o.
- Bakó Tamás (2019): Magyar–szerb gazdasági kapcsolatok a miloševići rezsim bukását követően. *Közép-európai Közlemények*, 1. 123–137. o.
- Bakó Tamás (2018): Jugoszlávia gazdaságpolitikai sikerei és ellentmondásai. In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél 2018/Spring Wind 2018 Tanulmánykötet II*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest. 350–361. o.
- Bakó, Tamás (2018): Employees relocation issues: Banks acquisition case. *Knowledge-International Journal*, 1. 233–240. o.

- Bakó Tamás (2018): Jugoszlávia gazdaságpolitikai sikerei és ellentmondásai In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél Konferencia 2018: Nemzetközi multidiszciplináris konferencia*. Absztraktkötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest. 290. o.
- Bakó, Tamás (2018): The causes of operational and financial difficulties of Serbian local governments, possible solutions to problem. *Central European Political Science Review*, 72. 129–146. o.
- Bakó Tamás (2011): Ma is így döntenének: mérleg az önálló Montenegró létrejöttéről és fejlődéséről. *Európai Tükör*, 6. 68–79. o. (2011)
- Huszka Beáta – Bakó Tamás (2007): *Észak-Vajdaság magyar többségű községeinek gazdasága*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 116 o.